

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.03
Національного університету
“Одеська юридична академія”

В І Д Г У К

офіційного опонента –

доктора юридичних наук Синчук Світлани Миколаївни

на дисертацію Бориченко Катерини Валеріївни

**“Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист”,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення**

Прагнення України стати частиною соціально-орієнтованого суспільства та забезпечити людині належний соціальний захист передбачає впровадження у вітчизняну нормотворчу і правозастосувальну практику міжнародних та європейських соціальних стандартів. На виконання цього завдання передбачається поступове реформування законодавства про соціальний захист та запровадження в нашої державі нових, взаємоузгоджених та системних заходів соціального захисту громадян, забезпечення ефективності юридичного механізму реалізації визначеного міжнародними актами та конституційно-закріпленого права особи на соціальний захист. Послідовне й системне проведення реформ залежатиме зокрема і від здійснення наукових досліджень та теоретичних узагальнень у цій сфері.

В сучасних умовах ринкової адаптації суспільства, які супроводжуються поглибленням економічної кризи, спадом виробництва, зростанням інфляції, появою нових соціальних ризиків, зумовлених вимушеними зовнішніми та внутрішніми міграційними процесами, загрозою вірусних та інфекційних захворювань та підвищення рівня смертності, - гострою є проблема удосконалення процедури реалізації права особи на соціальний захист. Тому особливий інтерес викликає удосконалення законодавства та організаційно-

правових процедур, пов'язаних із здійсненням права на соціальний захист. Грунтовного наукового дослідження потребують питання охорони та судового захисту порушених прав особи у цій сфері.

З огляду на зазначені обставини дисертація Бориченко Катерини Валеріївни “Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист”, подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, є важливою для доктрини права соціального забезпечення, актуальною, своєчасною та корисною.

Тема дисертації відповідає пріоритетним напрямам наукових досліджень та має зв'язок з науковими програмами, планами, темами науково-дослідної роботи кафедри трудового права та права соціального забезпечення “Функціонування трудового права та права соціального забезпечення в умовах інтеграційного розвитку України” на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету “Одеська юридична академія” “Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір” (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Дисертантка методологічно правильно сформулювала мету наукової роботи – “розвиток теорії права соціального забезпечення щодо юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист та внесення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері”. Аналізуючи дослідження, варто констатувати, що здобувачці вдалось досягнути задекларованої мети. Зміст та виклад дисертації демонструють завершений характер проведеного наукового дослідження, вагомий внесок автора у розвиток доктрини права соціального забезпечення.

Об'єкт (правовідносини у сфері соціального захисту) і предмет (юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист) дисертації визначені відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України.

Дисертація підготовлена на ґрунтовній теоретичній базі, яку склали наукові праці не лише у галузі права соціального забезпечення, а також теорії

права та суміжних галузевих правових наук (трудоного, цивільного, адміністративного права).

Дисертантка демонструє ґрунтовні загальнотеоретичні знання про соціальний захист як наукову та правову категорію, а також глибоку обізнаність із проблемами теорії юридичного механізму забезпечення права особи на соціальний захист. Узагальнююче та системне використання нормативно-правових актів про соціальний захист, правозастосовної та правотлумачної практики у дисертації свідчить про те, що автор є фахівцем з питань застосування галузевого законодавства. Текст наукової роботи викладений логічно та послідовно.

Дисертаційна робота К.В. Бориченко викладена українською мовою. Структура роботи визначена метою, об'єктом і предметом дослідження. Аналіз структури дисертації засвідчив, що вона складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на одинадцять підрозділів, а також висновків та списку використаних джерел (627 найменувань). Обраний підхід до визначення структури і змісту дослідження є логічним, дає можливість всебічно та повно висвітлити значне коло актуальних проблем. Матеріал у кожному із розділів і підрозділів викладено послідовно та системно, зміст відповідає плану роботи. Робота характеризується відсутністю дублювання раніше викладеної інформації. Дисертація є закінченим самостійним науковим дослідженням.

Слід зазначити, що К.В. Бориченко володіє методологією наукового пошуку. В роботі застосовано загальнонаукові (діалектичний, історичний, структурно-функціональний, формально-логічний, системного аналізу) та спеціальні (порівняльно-правовий і метод тлумачення правових норм) методи наукового пізнання. Вдало обраний науковий інструментарій дозволив здобувачці дійти достовірних та обґрунтованих висновків. Висновки та пропозиції є належно обґрунтованими та заслуговують на підтримку.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист.

У дисертації визначено чималу кількість нових наукових положень, які здобувачка пропонує до захисту (стор. 8-13). Попри це, не лише вони є свідченням наукового доробку дисертантки. У тексті наукового дослідження, у висновках дисертації сформульовано інші, не менш вагомні, теоретичні положення про юридичний механізм, практичні пропозиції щодо удосконалення галузевого законодавства та практики його застосування.

Позитивно слід оцінити намагання здобувачки обґрунтувати право на соціальний захист як право кожної людини, негромадянина держави (стор. 18-22). Логічним продовженням авторських аргументів є дослідження конституційної засади ст.46 Конституції України у підрозділі 2.3 та пропозиції щодо удосконалення її змісту (висн. 4, стор. 176).

Заслуговує на увагу авторський висновок, що “право на соціальний захист є основним, соціальним, майновим, регулятивним, індивідуальним правом людини, що реалізується на основі поєднання публічно- й приватноправового регулювання шляхом виконання уповноваженими суб’єктами позитивних зобов’язань з метою задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту для попередження, подолання чи пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності.” (стор. 47-48)

Дисертантка переконливо довела у підрозділі 1.2 співвідношення права на соціальний захист та права на соціальне забезпечення в частині визначення їх відмінностей, пов’язаних з метою здійснення відповідних суб’єктивних прав, джерелами фінансування та цільовим призначенням (стор. 48-55).

Достатньо аргументованим є обґрунтування авторського визначення юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист (стор. 82-89). Таким є: система (комплекс) заходів та засобів, що здійснюються з метою ефективного задоволення інтересу управомоченої особи щодо отримання конкретних видів соціального захисту задля попередження, подолання та/або пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності (стор. 8, 90).

На підставі проаналізованих позицій науковців щодо визначення поняття та ознак міжнародних стандартів прав людини, міжнародних стандартів у сфері соціального захисту, вперше розмежовано змістовні та функціональні ознаки міжнародних стандартів права на соціальний захист (стор. 9, 109-114). Міжнародні та європейські соціальні стандарти були досліджені в контексті відповідності їм українського законодавства про соціальний захист. Виснувши, авторка вірно стверджує, що: “у цілому можна констатувати відповідність нормативно-правових актів України у визначеній сфері міжнародним стандартам права на соціальний захист. В окремих випадках національна практика соціального захисту навіть перевищує міжнародні стандарти. У той же час низка положень міжнародно-правових актів, які закріплюють стандарти права на соціальний захист, не знайшли свого відображення в актах національного законодавства України, у зв’язку з чим доцільно внести зміни та доповнення до низки нормативно-правових актів України з метою забезпечення ефективної імплементації міжнародних стандартів права на соціальний захист у національну юридичну практику” (висн. 4).

Варто відмітити проведений здобувачкою аналіз правової конструкції “зловживання правом на соціальний захист” (стор. 244-251). Сформульовано характерні риси зловживання правом на соціальний захист (висн. 6).

Цілком слушною є думка автора про те, що “недоцільним є започаткування роботи Державної соціальної служби України в якості органу, який реалізує державну політику з питань державного контролю за додержанням вимог законодавства у сфері соціального захисту, що пов’язано з відсутністю у нормативно-правових актах України однозначного розуміння поняття “соціальна підтримка” (висн. 9, стор. 54-55).

Свідченням істотного практичного значення проведеного дослідження є чимала кількість запропонованих авторкою пропозицій щодо удосконалення законодавства про соціальний захист. Зокрема, заслуговує на позитивну оцінку пропозиція законодавчо визначити у сфері соціального захисту населення в якості заходів відповідальності зобов’язаного суб’єкта:

компенсацію неотриманого блага (виду соціального захисту), стягнення відсотків розміру (вартості) того чи іншого виду соціального захисту, компенсацію моральної шкоди. А у разі порушення права на отримання “нематеріальних” видів соціального захисту (соціального обслуговування, соціальних пільг, забезпечення лікарськими препаратами і т.д.), відповідно до аргументів та висновку здобувачки, громадяни також повинні забезпечуватися правом на отримання відповідної компенсації, виходячи з ринкової вартості відповідних послуг, товарів тощо або з фактичних затрат (наприклад, у разі ненадання особі певного статусу, наявність якого зумовлює право на соціальні пільги, і її вимушеної оплати відповідних благ у повному обсязі). (висн. 10, стор. 302-312)

Представляє інтерес дослідження форм та способів права на соціальний захист, проведений у Розділі 4 дисертації (стор. 316-366). У роботі дістало подальшого розвитку положення щодо запровадження в Україні адміністративної відповідальності за ухилення від обов’язку робити профілактичні щеплення шляхом доповнення КУпАП статтею 44-4 “Ухилення від обов’язкових профілактичних щеплень” (стор. 10, 306-308).

Істотне значення для розвитку сучасної концепції юридичного механізму права на соціальний захист мають науково-практичні узагальнення та характеристика в роботі особливостей судового захисту права на соціальний захист. Такими, за переконливими аргументами здобувачки, є: пов’язані із суб’єктним складом спору, його підвідомчістю та підсудністю, ретроспективною дією законодавства, що регулює відносини цього виду, суттєвим значенням та частотою застосування рішень Конституційного Суду України при обґрунтуванні позовних вимог, відсутністю одноманітної практики розгляду судами спорів у сфері соціального захисту, високими ставками судового збору та низьким рівнем доходів громадян (стор. 13, 335-345).

У запропонованій автором науковій роботі також сформульовані й інші наукові висновки, що мають вагоме доктринальне значення.

Вищезазначене дає підстави для висновку, що мета роботи досягнута, а завдання дисертанткою виконані. Основні результати дослідження пройшли належну апробацію. Авторкою опубліковано: одноособову монографію, 22 наукові статті, з яких 17 у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 статей у зарубіжних періодичних виданнях, зокрема 1 наукова стаття у зарубіжному виданні, включеному до наукометричної бази Web of Science Core Collection, а також 33 тез доповідей на науково-практичних конференціях. Основні положення дисертаційної роботи, її висновки та рекомендації, у повному обсязі відображені в опублікованих працях.

Актуальність теми дослідження, логічно вивірене, послідовне та чітке викладення матеріалу, обґрунтовані теоретичні висновки, пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту – все це яскраво свідчить про високий науковий рівень проведеного дослідження. Його результати можуть бути використані для подальшої розробки концепції юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, для вдосконалення актів національного законодавства в частині закріплення юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, для вдосконалення практики застосування нормативно-правових актів, якими врегульовано механізм забезпечення права на соціальний захист, у навчальному процесі.

Однак у дисертації містяться положення та висновки, що мають дискусійний характер, потребують уточнення або додаткової аргументації.

1. Аналізуючи у п. 1.1 юридичну своєрідність права на соціальний захист, здобувачка на стор. 35 дисертації робить висновок, що “право на соціальний захист є позатериторіальним, оскільки належить людині незалежно від місця її постійного проживання та факту наявності у неї правового зв’язку з іншою державою. Досліджуване право визнається всіма цивілізованими державами світу не лише за своїми громадянами, але й за іноземцями та особами без громадянства.” Наведений висновок, видається дещо контроверсійним з огляду на комплексний зміст, юридичні властивості права на соціальний захист та

особливості його реалізації. Зокрема, у дисертації обстоюється концепція позитивного права людини на соціальний захист, реалізація якого можлива лише за умови активних дій держави через уповноважених суб'єктів шляхом законодавчого закріплення правових умов та процедур реалізації, а також створення організаційно-правових механізмів його здійснення (стор. 29, 47-48). До того ж право на соціальний захист як суб'єктивне право, має зміст та обсяг, які є нетотожними відповідно до законодавства кожної держави зокрема, а отже, на нашу думку, об'єктивно визначають залежність такого права від території та держави.

Сучасна система міжнародних та європейських соціальних стандартів, які консолідують соціальні зобов'язання держав – їх учасниць, формують універсальну “модель соціального захисту”, яка через різні механізми впровадження у національні системи призводить до їх подібності. Водночас зміст соціальних самозобов'язань кожна держава визначає самостійно. Дисертантка також звертає увагу на зазначений факт. Так, на стор. 31 дисертації зустрічаємо вірне твердження, що “згідно із актами ООН, МОП, Ради Європи держава зобов'язана забезпечувати, наприклад, «право на соціальний захист за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави», «повне дотримання права на соціальний захист усіма належними способами у максимальних межах наявних ресурсів» і т. д.” Певна територіальна залежність змісту та обсягу права на соціальний захист також прослідковується під час реалізації тих складових права на соціальний захист, які надаються коштом місцевих бюджетів, зокрема таких, як права на соціальне житло чи соціальні послуги.

2. На стор. 46 дисертації вірно зазначено, що “в системі прав людини право на соціальний захист не є відособленим утворенням. Воно тісно пов'язане з іншими правами людини, такими як право на працю, право на охорону здоров'я, право на освіту тощо”. Однак далі у тексті дисертації зроблено висновок, що “реалізація права на охорону здоров'я фактично

включається в зміст соціального захисту, оскільки останній передбачає надання медичної допомоги та здійснення медичного страхування.” Підтримуємо твердження дисертантки про близьку правову природу та взаємозв’язок між правом на соціальний захист та правом на охорону здоров’я з огляду на соціальні природу цих прав. Водночас, твердження про їх взаємну консолідацію через інститути медичної допомоги та медичного страхування, вважаємо спірним.

Зміст конституційного права на медичну допомогу, передбаченого ст. 48 Конституції України, визначено п д) ч. 1 ст. 6 Основ законодавства про охорону здоров’я. Однією із правоможностей, що формують змістовну характеристику права на охорону здоров’я громадян України є право на кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров’я. Зміст та процедура реалізації “права на медичну допомогу” в межах українського законодавства про соціальний захист є не визначеними. Відповідно до конституційних засад України вони є різними соціальними правами людини з власними соціальними стандартами, нормативами тощо. Програми ж медичного страхування в Україні запроваджені лише в рамках недержавного страхування, є винятково цивільно-правовими за правовою природою.

3. Пропозиція дисертантки (стор. 176, висн. 4) про необхідність розширеного трактування та конституційного закріплення змісту поняття права на соціальний захист через розуміння його не лише, як забезпечення особи у випадку настання обставин, які в доктрині права соціального забезпечення позначають поняттям соціальний ризик, а й через право на попередження настання соціальних ризиків, на нашу думку, потребує додаткового обґрунтування. Конституційне закріплення пропонованого у дисертації змісту права на соціальний захист зумовлює необхідність чіткої законодавчої визначеності поняття, правової характеристики обставини як соціального ризику (чого в українському законодавстві про соціальний захист нема), вичерпного переліку соціальних ризиків або критерії можливого розширення

цього переліку, їхніх правових наслідків, які зумовлювали б реалізацію права на соціальний захист, заходів, які визначали б зміст конституційної гарантії “попередження настання соціальних ризиків”, зобов’язаних суб’єктів та відповідальність за невиконання обов’язків із попередження соціальних ризиків. Також, видається, що правову конструкцію “попередження соціальних ризиків” важко або неможливо застосувати стосовно всіх видів соціальних ризиків (для прикладу, старості чи інвалідності). У контексті наведеного вище, цікаво було б почути аргументи дисертантки щодо поняття “соціальний ризик”, яке автор використовує для удосконалення конституційних засад про право на соціальний захист та системи цих ризиків як об’єднуючого чинника української системи соціального захисту.

4. На стор. 156-157 дослідження здобувачка аналізує проблему дискримінаційних норм у законодавстві про соціальний захист з огляду на відповідність їх засадам Конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Спірними, на нашу думку, є аргументи про невідповідність антидискримінаційним засадам п. 13 Типового положення про соціальний центр матері та дитини до центру, який передбачає відмову у прийнятті до закладу осіб за наявності у них алкогольної або наркотичної залежності, із симптомами хвороби в період загострення хронічних інфекційних захворювань, а також п. 20 Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, який передбачає що наявність у постраждалої особи ознак венеричних захворювань, психічних захворювань у гострій стадії, хронічних психічних захворювань у стадії загострення, пограничних станів, що супроводжуються розладами поведінки, шкідливими для хворого та інших осіб, є підставою відмови у влаштуванні її до притулку. Передусім, таке твердження не відповідає правовим ознакам дискримінації, передбаченим у п. 2) ч. 1 ст. 1 Закону України “Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні”. Також у процедурі реалізації права особи на соціальний захист важливим є розумний баланс співвідношення

індивідуального інтересу особи та суспільного інтересу, соціальної безпеки. Очевидно, соціальний захист зазначених осіб потребує дещо іншого наукового обґрунтування.

5. Досліджуючи механізм здійснення права на соціальний захист (стор. 222-258), дисертантка аналізує проблеми, зумовлені нечіткістю та несистемністю законодавства про соціальний захист. В роботі запропоновано на законодавчому рівні закріпити межі здійснення відповідного суб'єктивного права людини (стор. 250). Право на соціальний захист, як і будь-яке суб'єктивне право, вже має визначені законодавчі межі. Такою об'єктивною межею є галузевий правовий статус носія цього права, в рамках якого суб'єкт права вчиняє можливі та необхідні для здійснення свого права дії. Правовими наслідками вчинення суб'єктом дій поза окресленою границею, є неможливість реалізації права або застосування до нього відповідних санкцій. Відтак, як видається, потреба ухвалювати додаткові межі реалізації права на соціальний захист є спірною.

Викладені у цьому відгуку зауваження не позбавлені ознак дискусійності. Офіційний опонент лише висловив власну думку щодо наукових висновків, тверджень чи аргументів дисертантки, сформульованих у дисертації. Тому зроблені зауваження не впливають на загальну високу оцінку дисертації Бориченко Катерини Валеріївни та не применшують важливості проведеного доктринального дослідження для науки права соціального забезпечення.

Наукові праці, опубліковані здобувачкою за темою дисертації, відображають основний зміст дисертації. Зміст та виклад автореферату відповідає змісту дисертації.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Бориченко К.В. "Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист" містить нові науково обґрунтовані результати проведеного здобувачкою наукового дослідження. Цими результатами розв'язується конкретна наукова проблема, яка полягає у розвитку теорії юридичного

механізму забезпечення права на соціальний захист та внесенні пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Вирішення зазначеної наукової проблеми має істотне значення для науки трудового права та права соціального забезпечення.

Таким чином, дисертація Бориченко Катерини Валеріївни відповідає вимогам, які ставляться до написання докторських дисертацій (п. 10, п.12 та п. 13 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567), а її автор – Бориченко Катерина Валеріївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри соціального права
юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

С.М. Синчук

Підпис д.ю.н., доцента,
професора кафедри соціального права
Львівського національного університету
імені Івана Франка С.М. Синчук
засвідчую

Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка

доц. О.С. Грабовецька